

MEHEMMETİMİN OBULKASIMOV'UN ŞİİRLERİNDE KULLANILAN FİİLİMSİLER ÜZERİNE

Dr. Recep KILIÇ*

Öz: Mehemmetimin Obulkasimov 1943 günümüz Uyghur Şiirinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Dönemin tüm siyasi baskı ve şiddetlerine rağmen şiirlerini kaleme almış, ilk şiirlerini Çin istilâsı altındaki Doğu Türkistan'da, sonrakileri ise Sovyetler Birliği'nde yazmıştır. Kazak şairleri Abay ve Şakerim'i üstat kabul etmiştir. Klasik tarzda yazdığı şiirlerde Çağatay Türkçesini mahallileştirerek kendine özgü bir şiir dili oluşturmuştur. Bu makalede Mehemmetimin Obulkasimov'un şiirlerinde dil ve üslubun bir parçası olan fiilimsi ekleri incelenmiştir. Bu incelemede kullanılan şiirler, Prof. Dr. Hikmet KORAS'ın "Vatan Şairi Bir Uyghur Mehemmetimin Obulkasimov (Almasbek)" adlı eserinden alınmıştır. Bu eserde bulunan şiirlerdeki isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil kullanımları tespit edilerek dil ve üslup özelliği olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehemmetimin Obulkasimov, Çağdaş Uyghur şiiri, Uyghur Türkçesi, fiilimsiler

ON THE VERBS USED IN THE POEMS OF MEHEMMETİMİN OBULKASIMOV

Abstract: Mehemmetimin Obulkasimov 1943 is one of the most important figures of contemporary Uyghur poetry. Despite all the political oppression and violence of the period, he wrote his poems, writing his first poems in East Turkestan under Chinese occupation and his later poems in the Soviet Union. He considered Kazakh poets Abay and Shakerim as his masters. He created a unique poetic language by localizing Chagatai Turkish in the poems he wrote in classical style. In this article, verb affixes, which are a part of language and style in Mehemmetimin Obulkasimov's poems, are analyzed. The poems used in this analysis are taken from Prof. Dr. Hikmet KORAS's work "Homeland Poet Bir Uyghur Mehemmetimin Obulkasimov (Almasbek)". The use of noun-verb, adjective-verb and adverb-verb in the poems in this work was determined and tried to be determined as a language and stylistic feature.

Key Words: Mehemmetimin Obulkasimov, Contemporary Uyghur poetry, Uyghur Turkish, verbs.

Giriş

Obulkaimov 1943 yılında Doğu Türkistan'da doğmuş, eğitilmiş bir ailede yetişmiştir. Babası da kendisi gibi şairdir. 1946 yılında üç yaşındayken baba-

ORCID ID : 0000-0002-3169-7862

DOI : 10.31126/akrajournal.1464733

Geliş Tarihi : 04 Nisan 2024 / Kabul Tarihi: 23 Nisan 2024

*Herhangi bir kurumda görev yapmıyor.

sını kaybetmiştir. Türlü zorluklar altında dedesi tarafından yetiştirilmiş, edbiyata ve şiire yönlendirilmiştir. Günümüz Uygur Şiirinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir.¹ Şair, yazar, dramaturg ve gazeteci kimliği ile çevresinde ve sanatçılar arasında Memtimin Obulkasimov olarak tanınır.² Şair ilk kitaplarında olmasa da Almasbek takma adını kullanır. Bunun yanında Almasbek Hakaniy takma adıyla bir kitabı da vardır. Gazellerinde ise Xumar mahlasını kullanmıştır.³

Obulkasimov'un şiir yazmaya başladığı dönemde çok sayıda şair ve yazar hapse atılmış ve sürgüne gönderilmiştir. Halk tarafından sevilen değerli eserler eleştirilmiş veya yok edilmiştir. Sadece kültür devrimini öven ve destekleyen şiirlerin yazılmasına izin verilmiştir. Bu yıllarda edebî eserlerin değerlendirilmesinde, politik ölçü ilk sırada, edebî ölçü ise ikinci sırada yer almıştır.⁴ İlk şiir kitabını 1986 yılında yayınlamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra eserleri birbiri ardına çıkmış, şiirlerinde Uygur Türklüğünün yaşadığı dramı anlatmış ve kendisini Türklüğe adanmıştır. Şiirleri ötesinde, manzum eserleriyle ve edebiyat sohbetleriyle Türk kültürünün önemli bir parçası olmuştur.

Bu makalede Memtimin Obulkasimov'un şiirlerinde kullanılan dil ve üslubun en önemli parçalarından olan ve şimdiye kadar çalışılmamış fiilimsi ekleri ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. İncelenen şiirler Hikmet Koraş'ın "Vatan Şairi Bir Uygur Memtimin Obulkasim (Almasbek)" adlı eserinde verdiği Latin harfli transkripsiyonlu metin ile Türkiye Türkçesine aktarılan metinden yararlanılmıştır. Şiirlerde kullanılan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller incelenmiş, dil ve üslup özelliği olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Verilen şiir örneklerinde Yeni Uygur Türkçesiyle olanlar italik, Türkiye Türkçesiyle olanlar ise normal yazı şekliyle gösterilmiştir.

İnceleme konusu olan fiilimsiler Türkiye Türkçesi gramerinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Zeynep Korkmaz'a göre "çekimsiz fiiller" olarak adlandırılmış ve 1. Ad-fiil, 2. Sıfat-fiil, 3. Zarf-fiil olmak üzere üç şekilde gösterilmiştir.⁵ Tahsin Banguoğlu "yatık fiiller" diye tanımlamış ad-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olarak değerlendirmiştir.⁶ Muharrem Ergin, isim-fiilleri "fiilden isim yapma ekleri" arasında, sıfat-fiilleri "partisipler" ve zarf-fiilleri

1. Hikmet Koraş, Vatan Şairi Bir Uygur Memtimin Obulkasimov (Almasbek), Kömen Yayınları, Konya, 2015.

2. Selimahun, Zeynelov, Şeiiriyat Gülzari Tallanma, Mir Neşriyat, Almuta, 2007.

3. Almasbek, Kök Teñirinin Sözbeşi, Almuta, 2010, s. 117.

4. Alimcan İneyet, Çağdaş Uygur Şiiri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi S. II, İzmir 1997, s. 191-205.

5. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay. Ankara, 2003. S. 863.

6. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay. Ankara, 1990, s. 419.

ise “gerundiumlar” başlığı altında “fiilimsi” olarak değerlendirmiştir.⁷ M. Kaya Bilgegil, “fiilimsi” terimini kullanmakta ve fiilimsileri, isim ve sıfat-fiillerle bağ fiiller, eylem kavramı taşıdığı hâlde, fiil niteliği göstermeyen kelimeler olarak tanımlamaktadır.⁸

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi gramerlerinde en yaygın olduğu şekliyle fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen ve yargı bildirmediği için bitmemiş fiil niteliğinde olan fiiller olarak tanımlanmakta ve 1. İsim-Fiiller, 2. Sıfat-Fiiller, 3. Zarf-Fiiller başlıkları altında toplanmıştır. Yeni Uygur Türkçesindeki fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiş ve örnekler buna uygun olarak gösterilmiştir.

1. Mehmetimin Obulkasimov’un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler

1.1. İsim- Fiiller

İsim fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir. Daha açık bir anlatımla bunlar fiildeki oluş, kılış ve durumların isimlerini bildirirler.⁹

TT yazı dilinde *-mA*, *-(y)I⁴ş* ve *-mAK* şekillerinde kullanılan fiilimsi ekleri YUT’ ta sadece *-(I⁴)ş* ve *-mAK* şekillerinde kullanılmaktadır.¹⁰ *-(I⁴)ş* ekinin kullanımı çok yaygın olsa da *-mAK* eki özellikle kalıp ifadelerde ve şiir dilinde kullanılmaktadır.¹¹ Mehmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde fiil kök ve gövdelerinin karşıladığı soyut hareketleri *-(I⁴)ş* eki ile karşılamış ve bununla şiirdeki soyut hareketleri adlandırmış ve onları isim gibi kullanmıştır.

1.2. *-(I⁴)ş*

-(I⁴)ş eki YUT’ da TT’deki *-mA* ve *-mAk* eklerinin yerine de kullanılır.¹² Mehmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde bu ek sık kullanılmıştır. Tüm işlevlerini görmek de mümkündür.

* *Kün körüşmu tes, / Yat jutta musulman bolğan ademge*

* *Generalğa xas jiraqni körüş ecayip, / Milliy nisbet:*

(Generale has uzağı görmek tuhaf, / Milli Nispet:) VŞBUMO, 421.

(Gün görmek de zor / Yaban ilde Müslüman olan insana)VŞBUMO, 368.

7. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul, 1993.

8. M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2009, s. 271.

9. Zeynep Korkmaz, age. s. 864.

10. İsim-fiil eklerinin TT yazı dilindeki kullanımları için bk. Zeynep Korkmaz, age. 864-909.

11. Sıfat-fiil eklerinin YUT’ taki kullanımları için bk. Rıdvan Öztürk, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara 2010, s. 103.

12. Özgür Ay, “Abdülhalûk Uygur’un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine “Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, Kış, S. 11, 2015, s. 15-45.

* *Ömür bu-karvan saray-demiş Héyyam, / Qolunda **boluş** kérek émiş meycam.*

(Ömür bu, “Kervansaray” demiş Hayyam, / Elinde olmak gerek imiş meycam) VŞBUMO, 289.

* *Alemnin barlığı yoqluqta pinhan, / Uzuviy **bağliniş** üzülmes heç an*
(Âlemin varlığı yoklukta gizli, / Uzviy bağlanmak kesilmez hiç an.) VŞBUMO, 284.

İsim-fiiller, ek- fiil ve bildirme ekleri ile çekimlenerek cümlede yüklem göreviyle bulunabilirler.¹³

* *Ömür bu-karvan saray-demiş Héyyam, / Qolunda **boluş** kérek émiş meycam.*

(Ömür bu, “Kervansaray” demiş Hayyam, / Elinde olmak gerek imiş meycam) VŞBUMO, 289.

* *Ger adem süpetlik İblisni tapsa, / Miñ kétim secde qip, şah **biler émiş.***
(Eğer insan sıfatlı iblisi bulsa, / Bin kez secde edip, şah bilir imiş.) VŞBUMO, 286.

* *Men-xelqimniñ u xudaniñ **oğlimiş,** / Kréste Eysa meñdek dertmen bolmiğan.*

(Ben halkımın o Hüda’nın oğluymuş, / İsa bile ben gibi dertli olmamış) VŞBUMO, 413.

-(İ³)ş isim-fiil eki kerek kelimesi ile birleşerek gereklilik bildirmesi hem TT’de hem de YUT’ da görülür.

* *İlahiy bir nurdin yaralğan millet, / Éyt, néçün kimgidür **xarliniş kérek?***
(İlahi bir nurdan yaratılmış millet. / Söyle, niçin kim için yanmak gerek?) VŞBUMO, 399.

* *Özini “men-Uygur!” dep bilgen adam /Vıcdanen bir tevrep, **arliniş kérek***
(Kendini “Uygurum” diye bilen adam, /Vıcdanen ürperip, utanmak gerek.) VŞBUMO, 399.

1.3. -mAK

TT yazı dilinde çok sık kullanılan -mAK isim-fiil eki, YUT’da da kullanılmaktadır. Mehemmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde bu ek kullanılmıştır.

* *Cismiñni pare-pare **qılmaq** üçün / Teq turar toqsan yolvas, toqsan qavan.*
(Cisini pare pare kılmak için / Hazır turur doksan domuz doksan kaplan.) VŞBUMO, 289.

* *Hemmide birla ümüt-julup **çiqmaq,** / At hargin, yol éviz-pes, toqsan tala.*
(Hepsi de birlikte ümüt bulup çıkmak / At yorgun, yol ağzı alçak, toksan tala) VŞBUMO, 289.

13. Özgür Ay, “Abdülhalük Uygur’un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine “Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, Kış, S. 11, 2015, s. 15-45.

* *Cahilğa kiydürüp şahane libas, / Aqilni darga **asmaq** qestide qatil.*
(Cahile giydiren şahane libas, / Âkili dara asmak kastında katil.) VŞBUMO, 306.

* *Özeñge yaraşqan Gül édi ismiñ, / Can **almaq** qestide levlerinde qan.*
(Özüne yaraşan Gül idi ismin, / Can almak kastında leblerinde kan.) VŞBUMO, 316.

* *Jutmaqniñ kestide, heyhat, yer séni, / Sevepkim;*
(Yutmak niyetinde, heyhat, yer seni, / *Sebep kim,*) VŞBUMO, 331.

* *Reqipke gav **bolmaq** muddia-kestim, / Aşmıdi emelge, boldum nagiran.*
(Rakibe gav olmak müddia, kastım, / Aşmadı emele, oldum na-giran.) VŞBUMO, 334.

* *Sükütte **yatmaqñin** özge ne çare, / Ah, qelbim miñ pare!*
(Susup yatmaktan başka ne çare, / Ah! Kalbim bin pare!) VŞBUMO, 334.

* *Nemeñ qaldi, zadi, Uyğur tapmığan? / **Tapmaq** üçün estaidil baş qatmiğan.*
(Neyin kaldı, hiç, Uyğur bulunmamış? / Bulmak için gönülden baş koymamış.) VŞBUMO, 364.

* *Birdemlik huzurdin keçmıdiñ, **démek**, / Çıqmıgay séniñdin séxi-hetemtay.*
(Bir anlık huzurdan geçmedin, demek, / Çıkmayacak senden cömert-hetemtay.) VŞBUMO, 313.

Bu isim-fiil eki **démek**, kelimesiyle Obulkasimov'un şiirlerinde en çok kullanılan isim- fiil ekidir.

* *Miñ epsus, körünmes Uyğuriy béna: / **Qan şümmek** isteydu yene Qiziltağ!*
(Yazıkki görünmez Uyğurı bina: / Kan emmek istiyor yine kızıltağ) VŞBUMO, 330.

* *Bizni kim milletu, bir anliq el der?! / Gözeller qolida **ölmek**-çoñ amet,*
(Bize kim millet ve bir anda il der? / Güzeller kolunda ölmek büyük şans) VŞBUMO, 342.

* *Teñdişi yoq uniñ çerxi-pelekte, / Dil aciz tarifin **etmekte** izhar.*
(Benzeri yok onun çark-ı felekte, / Til aciz teripin etmekke izhar.) VŞBUMO, 374.

* *Yaq, dostum, / Eldin **ketmek-ermek** emes,*
(Hayır dostum, / İlden gitmek-varmak değil,) VŞBUMO, 392.

* *Üzmek bolup Quyaşniñ köz cevherin, / Yultuzlarniñ ot-çeçqin teptin sézer...*
(Üzmek olur güneşin kor cevherin, Yıldızların ateş, kıvılcım hararetin sezer.) VŞBUMO, 397.

* *Gunayi ezim sendin **ketmek, keçmek** / Keçmıseñ boldi peket mendin veten!*
(Günah-ı azam senden gitmek, geçmek / Geçmeyesin yalnız benden vatan!) VŞBUMO, 417.

* *Tün qarañgusi beğinga nur-ziya **bermek** üçün, / Razimen, ey, dilreba, köysem eger gülhan bolup.*

(Tün garanısı bağına nur ziya vermek için, / Razıyım ey dilruba yansam eğer gülhan olup.) VŞBUMO, 263.

* *Sen üçün güldestiler **tüzmekni** istep şam-seher, / Vadi kezdim, amma ne-tey, körkem gülzar tapmidim*

(Sen için güldesteler dizmek isteyip şam-seher, / Vadi gezdim, amma ni-dem, görkem güzel görmedim.) VŞBUMO, 269.

-mAK isim- fiil eki, +II³K⁴ isimden isim yapma ekini alarak genişletilmiş bir şekilde kullanılabilir. TT' de nadir olsa da bu kullanım YUT' da yaygındır.¹⁴

* *«Lénin **démeklik**-Partiya demek, / Partiya dégende-Lénin namayan!»-*

(«Lenin demek, parti demek / Parti deyince, Lenin aşikâr!»)

VŞBUMO, 394.

* ***Tözmeklik** mümkünmu tapsıla imkan / Şatliqni helqumdin alsa qayğudert?!*

(Dayanmak mümkün mü bulsa bir imkan / Şadlığı halkımdan alsa kaygı, dert?) VŞBUMO, 314.

* *Mümkünmu ca geptin **qurmaqliq** makan / İğvayu malamèt taşliridin hul?!*

(Mümkün mü yalanla kurmak hiç mekan, /Gıybet ve iftira taşlarından temel?) VŞBUMO, 369.

-mAK isim- fiil eki, isim hâl ve iyelik ekleriyle kullanım şekli Mehemmetimin Obulkasimov'un şiirlerinde daha çok kalıp ifadelerle ve şiir dilinde kullanılmıştır.

* *Öz jutta **ölmekni** nésip qip Xuda, / Öz yurtta ölmeyi nasip etti Huda*

(Ana-yer xakiğa aylanğan atan. / Anayer hakine dönüştü baban.)

VŞBUMO, 341.

* ***Pütüşmekni** ela bilgen Ecdadim: / Ceñge çıqma!*

(Birleşmeyi iyi bilmiş ecdadım: / Cenge çıkma!) VŞBUMO, 391.

* *Tériqçe **hemekni** sürgen közige, / Tarih boyu emeğini sürmüş gözüne*

(Artuq bilip uni xézine-tilladin. / Fazla bilip onu hazine altından.)

VŞBUMO, 374.

* *Saňa dildin aşıq bolğan tümen miñniñ biri-men, / Ne qilay zilva boyuñni **körmekke** imkan tepilmas.*

(Sana candan âşık olan tümen binin biri ben, / Ne etsem selvi boyunu gör-meğe imkân tepimez.) VŞBUMO, 269.

14. Özgür Ay, "Abdülhalûk Uygur'un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine "Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, Kış, S. 11, 2015, s. 15-45.

2. Sıfat-Fiiller

Sıfat-fiiller nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak sıfat fiiller mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Sıfat-fiillerin asıl isimlerden farkı, nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Yani sıfat-fiil hareket hâlinde bulunan nesnelere için kullanılan, hareket hâlindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir.¹⁵

Sıfat-fiiller yapılarında hareket ve zaman kavramı bulunan, geçici bir hareket adı oluşturdukları, sıfat ve ad gibi kullanıldıkları ve ad çekime girebildikleri; bunun sonucu olarak da hem adlaşma hem de fiilleşme yeteneğine sahip oldukları şekliyle söylenebilir.¹⁶

YUT’ ta kullanılan sıfat-fiilleri taşıdıkları zaman kavramına göre üç bölüme ayırmak mümkündür:

1) Geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller

-miş

2) Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller

-K⁴An, -(A)r, -mAs

3) Gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller

-idiğan/ -ydiğan, -eçek, -K⁴U

2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

2.1.1.-miş

YUT’ ta seyrek kullanılan -miş sıfat-fiil eki Mehemmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde seyrek olarak kullanılmıştır.

* *Yaratmış Teñrige telep-nur sende, / İbadet icabet-teşekkür sende.*

(Yaratmış Tanrı’ya telep nur sende / İbadet, icabet, teşekkür sende.)

VŞBUMO, 402.

* *Alqışlar sadasi köklerde cevlan, / Ziminni tevretmiş küy goşaq-öle:*

(Alkışların sadası göklerde cevelan, / Zemini kuşatmış şarkı, türkü, koşuk)

VŞBUMO, 427.

* *Untulmuş sën éytqan Muqeddes uran, / Uyuşqan éliñ yoq aqil, serbedar.*

(Unutulmuş söylediğin mukaddes uran / Birleşen elin yok, akıllı lider.)

VŞBUMO, 362.

2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

2.2.1. -K⁴An

-K⁴An sıfat-fiili YUT’ da -ğan/ -ğen, -qan/- ken şeklinde TT’ndeki -an/-en

15. Muharrem Ergin, age. s. 333.

16. Zeynep Korkmaz, age. s. 785.

sıfat fiilini karşıladığı gibi – DİK sıfat -fiilini de karşıladığı görülür.¹⁷ Mehemmetimin Obulkasimov'un şiirlerinde en çok görülen sıfat-fiil ekidir.

TT'deki (y)An sıfat-fiiline karşılık gelen kullanımlar.

* *Nezmu-neva beygiside bes bağlaşqan kim bolsimu, /Qoş qanatliq ilham atliq vaqittin tez tulparim bar.*

(Nazm u neva yarışında bes tutuşan kim olsa da /Çift kanatlı, ilham atlı vakitten tez tulparım var.) VŞBUMO, 261.

* *Qançe aşiq ehlin körgen qeri çinar şexiğa, /Güleñgüç sep bille uçqan bağı-bostan tartidu.*

(Nice aşk ehli görmüş yaşlı çınar dalına, /Salıncak sep ile uçan bağ u bostan çeker.) VŞBUMO, 263.

* *“Ey, yaratqan, qadir Xuda! Körsetkin dep karamet”, / Şamu seher nicat tilep, qilsañ qançe ibadet.*

(“Ey yaratan kadir Hüda! göster deyip keramet”, / Şamu seher nicat deyip, kilsan nice ibadet.) VŞBUMO, 275.

* *Qeni saña nurin çaçqan, qeni eşu quyaş-ay / Qeni saña külip baqqan, qeni köklem xuşçiray?*

(Hani sana nurun saçan, hani eşsiz güneş ay / Hani sana gülüp bakan, hani bahar hoş çiray?) VŞBUMO, 276.

* *Uygurum-xaqan elim, tarxan elim, / Türkiyge Teñritağdek qalqan elim.*

(Uygurum hakan elim, Tarkan elim / Türklere Tanrıdağı gibi kalkan elim) VŞBUMO, 283.

* *İqlimler ara uçqan cansiz ejdiha, / Canliklar neslidin qoridü qomaç,*

(Ülkeler arasında uçan cansız ejderha, /Canlılar neslinden goridu buğday,) VŞBUMO, 384.

* *Heqdari kimligin bilidu Turan, / Mertlikniñ meş'ili-uyuşqan Uygur.*

(Ortağı kim olduğunu bilir Turan /Mertliğin meş'ali uyuşan Uygur) VŞBUMO, 431.

* *Teñriğe qavuşqan rohuñ bolsa yar, / En-öleñ erşini quçqay cevlanim.*

(Tanrı'ya kavuşan ruhun olsa yar /Dava türkü erşini quçqay cevlanim.) VŞBUMO, 403.

* *Çégara atlap çiqqan tünde-teğdir, / Cupti-halal yeri oqtin qılmış qaza.*

(Sınır atlayıp çıkan gecede kader, / Cupti-halal yeri oktan kılmış kaza) VŞBUMO, 406.

* *Baraqsan bop çaqmaq bilen çirmaşqan, / Şax-golumni erşi-elağa sunar-men,*

(Güç kudrette şimşeklerle yarışan, / Dal budağım arşı alaya uzatırım,) VŞBUMO, 387.

17. Rıdvan Öztürk. age. s. 222.

TT' deki **-DİK** sıfat-fiiline karşılık gelen örnekler aşağıda verilmiştir.

* *Közge sürüp, tumar etey muqeddes iman bilip, /Keltürüñlar maña, dostlar, **basqan** izi toprağidin.*

(Göze sürüp tumar edem mukaddes iman bilip, /Getirin siz bana dostlar bastığı izi toprağın.) (-DİK) VŞBUMO, 259.

* *Vetinin-Ecdatlarğa altun boşük, / Altun boşük -momilar **tutqan** köşük.*

(Vatanım, ecdatlara altın beşik, /Altın beşik, ninemin tuttuğu köşek) VŞBUMO, 296.

* *Milletmu zadi, biz yaki bir avam? / Öz **tapqan** beläğa töleyimiz taban.*

(Millet asil hep, biz ya da avam / Kendi bulduğun belaya öderiz canan) VŞBUMO, 305.

* *Topan- su belasi, qanlıq qiyamet, / Sen pütken mersiye, sen **açqan** aza,*

(Tufan, sel baskını, kanlı kıyamet, /Yazdığın mersiye, tuttuğun matem,) VŞBUMO, 384.

* *Bu ebediy heqiqet: / Sen tüpeylidin maña **baqqan** heveste*

(Şu ebedi hakikat: / Sen böyle bana baktığın heveste) VŞBUMO, 381.

* *Batuniñ cesedi çirigen çağda, / Napalion cismini **quçqanda** zulmet,*

(Batının(?) cesedi çürüdüğü çağda, /Napolyon cismini sardığında zulmet) VŞBUMO, 382.

* *On këtım aldansa, kilmay pendiyat, / Atisin **atqanni** atqa mindürer.*

(On kez aldansa, almadan ibret, / Babasının atdığıma ata bindirir.) VŞBUMO, 423.

* *Sen **tartqan** cebriler xorluq xiyamet / Hemmisi- hemmisin körgeçke paza,*

(Çektiğin zorluk, horlanma, ihanet / Hepsini, hepsini görünce feza,) VŞBUMO, 385.

* *Qilçimu esqatmas **tapqan**-terginiñ, / «Ayranga toyğanniñ qétigi qalar».*

(Zerre yardım etmez aldığın soyguya / «Ayrana doyanın katığı kalır».) VŞBUMO, 303.

* *Yadimda qulun-taydek oynap bérip, /Köksüñdin purap-purap **yatqanlirim.***

(Aklımda, kulun tay gibi oynayıp, / Göğsünde rahat rahat yattıklarım.) VŞBUMO, 406.

TT' de **-mI⁴ş** sıfat-fiiline karşılık gelen kullanımlar

* *Sümbülü çirmap jürekni tarttı söygü damiga, /Ay yüzüğe xop **yaraşqan** meni bar bir dane qız.*

(Sümbülü sarmaşık yüreği çekti sevgi damına, /Ay yüzüne çok yaraşmış beni var bir tane kız.) VŞBUMO, 266. (mI⁴ş)

* *Heqniñ bir himmitin körgüsi kéler, / Halal emgek bilen **tapqan** risqida.*

(Hakkın bir himmetin göresi gelir, / Helal emek ile bulmuş rıskı da.) VŞBUMO, 287.

* «İşki yoq-êşek» –den yaxşı **éytqan** el, / *Démek, bu-söyğüsiz ömürmu yoq tel.*

(«Aşkı yok, eşek» den yahşi demiş el, / Demek, bu sevgisiz ömür de yok dal.) VŞBUMO, 294.

* *Uygurum-dert-iztirap éğir **basqan**, / Köksini toqsan yamaq-yéğir **basqan**.*

(Uygurum, dert, ızdırıp ağır basmış, / Göğsünü doksan yama, yara basmış.) VŞBUMO, 301.

* *Yattinmu içtin **çiqqan** yeğa yaman, / Teğdiri - taş, qismiti qanlıq élim.*

(Yabancı, hem içten çıkmış hain / Kaderi taş, kısmeti kanlı ilim)

VŞBUMO, 302.

* *Vujudi nur bilen **juğirilğan** xelqim, / Nur bilen, gül bilen zer **tutqan** zimim.*

(Vücudu nur ile yorulmuş halkım, / Nur ile gül ile altın olmuş zemin.)

VŞBUMO, 387.

* *Tirilsun dat **basqan** miñ esirlik şan, / Canlarni canga ula, ket cezim et.*

(Dirilsin paslanmış bin asırlık şan, / Canları canlara ekle git tespit et)

VŞBUMO, 418.

* *Eñ aciz yeridin **tutqan**, / Vetenni söymek*

(En zayıf yerinden tutmuş. / Vatani sevmek) VŞBUMO, 420.

* *Ecel helqumida iltica **qilişqan** / Bahadır Moyunçur xaqanim mevcut!*

Ecel halkımı da iltica kılmış / Bahadır Moyunçur hakanım mevcut!

VŞBUMO, 421.

* *Ottura esirlerdin qeltürsem neqil, / Tayğa tamğa **basqandek** deliliy hüc-cet...*

(Orta Çağlardan getirsem nakil, / Ata damga basmış gibi delil-i hüccet...)

VŞBUMO, 421.

Bu dörtlükte -K⁴An sıfat-fiil eki bütün anlamlarıyla birlikte ahenk unsuru olarak kullanılmış.

*Uygurum-dert-iztirap éğir **basqan**, / Köksini toqsan yamaq-yéğir **basqan**.*

Uygurum, dert, ızdırıp ağır basmış, / Göğsünü doksan yama, yara basmış.

*Elemni iç-içiğe **cutqanséri** / Néçün yoq birer qayaş béğir **basqan!***

Elemini içe atıp yuttukça / Niçin yok birer hısım, kucaklayan VŞBUMO, 301.

2.2.2. –(A)r

TT’ sinde süreklilik bildiren bu sıfat-fiil eki şimdiki zamandan başlayıp gelecek zamana varan anlam genişliğine sahiptir.¹⁸

* *Teñridek siğindim ey, büyük serdar, / Qebreñni tapsam ger **qoyar** édim baş.*

18. Zeynep Korkmaz, age. s. 815.

(Tanrı gibi sığındım ey büyük serdar, / Kabrini bulsa idim eğer koyar idim baş) VŞBUMO, 428.

* *He, söyğü can alar tökmey turup xun, / Meşuqniñ tiğiğa baş **qoyar** meptun.*

(Evet, sevgi can alır dökmez asla kan, / Maşukun kılıcına baş koyar meftun.) VŞBUMO, 294.

* *Şahtavar körünsimu **körer** közge / Miñ illet çiqqay uva-estirindin.*

(İpek görünse de gören göze / Bin illet çıkmış bu kumaştan)

VŞBUMO, 414.

* *Qinida turmiğay bu eqin-zaman, / Ölmisek **körermiz**-bu uzun cahan!*

(Kınında durmaz hiç bu akan zaman / Ölmesek görürüz bu uzun cihan!)

VŞBUMO, 424.

* *Bularniñ qari çağliq, **öter-kéter**, / Yérim bar, Vetinin yoq-der bedermen,*

(Bunların hepsi boş, geçer gider, / Yerim var, Vatanım yok der, bi-derman.)

VŞBUMO, 414.

* *İmaniñni élip, özeñni elhal, / Qaldurup **kétermiş** çöl-bayavanda...*

(İmanını alıp kendini hemen, / Kaldırıp atarmış çöl ortasında...)

VŞBUMO, 391.

* *Ömür bu-xuddi xumdan, örter layni, / Haliñğa békip talla **turar** cayni,*

(Ömür bu, tıpkı fırın, pişirir çamuru, / Hâline bakıp durur seçer yerini)

VŞBUMO, 291.

* *Qilsimu reqip heset, avam gul-gul, / Beygide, ya ceñgahta **öler** duldul.*

(Etse de rakip haset, avam uğulltu / Yarışta ya da savaşta ölür döldül)

VŞBUMO, 360.

* *«Yaxşidin at **qalur**, yamanlardin-dat!», / Dat qaldi unundin, qaldi qara dağ.*

(«İyinin adı kalır, kötüden feryat!», / Feryat kaldı ondan, kaldı yara, dağ)

VŞBUMO, 395.

* *Cavap **bérer** buniñğa Xelqiñ, / Xelqiñni oylaş-he, qançilik dehşet!*

Cevap verir buna Halkın, / Halkımı düşün, evet, nasıl bir dehşet!

VŞBUMO, 395.

2.2.3. -mAs

-mAs eki -(A)r sıfat-fiil ekinin olumsuz halidir. Bu ek de birleştiği fiile süreklilik anlamı katmaktadır. Hem YUT' da hem de TT'de yaygın olarak kullanılır Obulkasimov' un şiirlerinde oldukça yaygın kullanılmıştır.¹⁹

* *Heleyu-mikir bolsa düşmen qılmişi, / **Aldanmas** uniñğa dana, mert kişi*

(Hile ve tuzak ise düşmanın işi, / Aldanmaz ona akıllı, mert kişi.)

VŞBUMO, 255.

19. Rıdvan Öztürk, age. s. 104.

* *Heç qandaq ğeyri iş bolup **körünmes**, / Béşiğa tac qilip köterse millet.*
(Bundan böyle iş olup görünmez, / Başına taç edip taşisa millet.)

VŞBUMO, 282.

* *El biler perqini, emma, u **bilmes**, / Cin-çıraq nedeyu, Ay-ğuyaş qayda?*
(El bilir farkını, amma o bilmez, / Cin çirak nedeyu, Ay, güneş nerde)

VŞBUMO, 282.

* *Düşminim köp qildi iğva-malamet, / Qayğusi **kelmes** hem birdem salamet.*
Düşmanım hep kıldı iğva- melâmet / Kaygusu gelmez hem bir dem selamet.

VŞBUMO, 287.

* *Yaxşılar yaman sunğan altun camdin / **Öltermes** zeher içken mes mey-
dani.*

(İyiler kötülük sunmuş altın camdan / Öldürmez zehir içmiş sarhoş mey-
danı.) VŞBUMO, 290.

* *Séğiniş demliri yetken bir esna, / **Kütmes** hem **kütüzmes** cebride novet.*
(Özleme demleri yettiği anda / Beklemez ve bekletmez zulümde nöbet)

VŞBUMO, 293.

* *Uvida körgenni iler, esli, kuş, / Tana süti bilen **kirmes** pezilet.*

(Yuvada gördüğünü yapar esli, kuş, / İnek sütü ile girmez fazilet)

VŞBUMO, 369.

* *Bir ömür **tüğimes** erizim mu özeñ, / Kélidu Teñrige mektup yolluğum.*

(Bir ömür tükenmez arzum da özün, / Gelir Tanrı'ya mektup yollayasım)

VŞBUMO, 430.

* *Şahinşah Derayu, ğalip İskender deyişken/ «Turanniñ **tevrenmes** tüvrügi-
Uygur!».*

(Şehinşah Dera ve ğalip İskender diyen / «Turanın sarsılmaz direği Uygur»)
VŞBUMO, 433.

Obulkasimov şiirlerinde çok kullandığı bu sıfat-fiil ekini bir şiirinde ahenk unsuru olarak da yararlanmıştır. Aaba şeklinde kafiyelenmiş bu dörtlük **-mes** redifi ile yazılmıştır.

* *Adil xan héç qaçan naheq qan **tökmes**, / Aqil can gunasiz birsini **sökmes**.*

Adil hükümdar asla na-hak kan dökmez / Âkil can günahsız birine söğmez.

*Adalet, saxavet qilar tentene, / “Heqiqet-köymes hem sugimu **çökmes!**”*

Adalet, cömertlik kılar tantana. / “Hakikat yanmaz ve sugimu çökmez”

VŞBUMO, 303.

2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

2.3.1. -idiğan / -ydiğan

Gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanılan bu ek YUT’ da yaygın bir kulla-
nıma sahiptir. Fiil ünsüzle biterse -idiğan, ünlü ile biterseydiğan şekliyle

görülür. Mehemmetimin Obulkasimov'un şiirlerinde çok sık kullanılmamakla beraber örnekleri vardır.

* *Siyasiy neyreñ «Maharet» qilidiğan, / «Az sen» dep*
(Siyasî hile «Maharet» kılacak, / «Azsın» diye) VŞBUMO, 421.

* *Kimnidür haqaret qilidiğan, / Qaram küç bilen el soraydiğan.*
(Kimdir hakaret kılacak, / Mağrur güç ile ülke idare edilecek.)

VŞBUMO, 422.

* *Qural-eslahqa tayinip, yol toraydiğan- / Zaman emes bu.*
(Silaha güvenip, yol kesilecek / Zaman değil bu.) VŞBUMO, 422.

Çiqip, ademlerni yoldin / azduridiğan bir kişi.

(Çıkıp, insanları yoldan / azdıracak bir kişi.) VŞBUMO, 390.

2.3.2. -eçek

TT'de işlek bir sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek, YUT' da sadece bir örnekte kalıplaşmış olarak kullanılır.²⁰ Mehemmetimin Obulkasimov'un şiirlerinde bu örnek ikinci kez tekrarlanmıştır.

* *Şatliqtin yéter édi béşim kökke, / Kün kebi körküñ külgey kéleçekke.*

(Mutluluktan ulaşırdı başım göğe, / Gün gibi güzelliğin gülsün geleceğe)

VŞBUMO, 412.

* *Erk ve azatliqqa bolğaç çin teşna, / Kéleçek evlatlar éytar dep bir kün,*
(Hürriyete olunca gerçek istek, /Gelecek nesiller sorar diye bir gün,)

VŞBUMO, 324.

2.3.3. -K⁴U

Sıfat-fiil eki olarak kullanımı sık değildir. Gelecek zaman eki olarak kullanımı daha yaygındır.

* *Aq çaçliq tarixmu hetta, / Lala-heyran bolğusi xicil.*

(Ak saçlı tarih de hatta / Lala hayran olacak, mahcup.) VŞBUMO, 279.

* *Tevreştin can aram alğusi, démek; / Kainat böşügin tevet,*

(Sallamak gönlün huzur alacak, demek; / Kainat beşiğin salla) VŞBUMO, 319.

* *Şerhige acizlik qilğusi eqil, / Teñrilik telqindin bekmü jiraq u.*

(Şerhine acizlik kılacak akıl, Tanrılık yorumundan pek de irak o)

VŞBUMO, 383.

* *Merdane oğlanlar çiqqusi, elbet, / Özeñsen peqetla işengen Téğim!*

(Merdane yiğitler çıkacak elbet, / Kendinsin yalnızca güvendiğim dağım!)

VŞBUMO, 339.

* *Evlattin-evlatqa tapqusi kamal / Sen salğan ilmiy yol, meslek-teriket*

20. Özgür Ay, "Abdülhalûk Uygur'un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine "Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, Kış, S. 11, 2015, s. 15-45.

(Evlattan evlada geçecek kemal / Senin açtığın ilmî çığır, meslek, tarikat.)
VŞBUMO, 404

* *Sañımu kelgüsi sahir saadet, / Bende emes, Teñrimu qilgudek heves.*

(Sana da gelecek herhal saadet / Kul değil, Tanrı da kılacak heves.)

VŞBUMO, 360.

* *Kelgüsi evlat için, Uygur için / Vetendin uluğ miras yoq dünyada*

(Gelecek evlat için, Uygur için / Vatandan ulu miras yok dünyada)

VŞBUMO, 389.

* *Heqiqet bir küni kelgüsi galip / Bolsimu miñ héle-mikir, ep sende*

(Hakikat bir gün gelecek galip / Olsa da bin hile, mikir, al sende)

VŞBUMO, 439.

* *Esirdek ötküsi her bir deqiqem / Tel-töküs eçilmas bu köñül yarsız.*

(Asır gibi geçecek her bir dakikam / Büsbütün açılmaz bu gönül, yazsız.)

VŞBUMO, 294.

3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller, şahsa ve zamana bağlanmadan mücerret hareket hâli bildiren fiil şekilleridir.²¹ Zarf -fiiller, bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Daha kestirme bir anlatımla, zarf-fiiller, fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir.²²

YUT 'da kullanılan zarf-fiilleri de TT yazı dilindekiler gibi, yapıları bakımından üç gruba ayırabiliriz: 1. Gerçek Zarf-fiiller, 2. İsim-fiil ve Sıfat-fiillerle Kurulan Zarf-fiiller, 3. Zarf-fiil Olarak Kullanılan Diğer Şekiller.²³

3.1. Gerçek Zarf-Fiiler

Fiil kök ve gövdelerine belirli zarf-fiil eklerinin getirilmesiyle yapılır. YUT' da kullanılan zarf-fiil ekleri şunlardır. -(İ³), -A/-y, -mAy, -K⁴Aç. -K⁴ili, -K⁴içe, -K⁴Unçe

3.1.1. -(İ³) p

YUT' da en sık kullanılan zarf-fiil ekidir. Fiil ünlü ile biterse doğrudan doğ-

21. Ahmet Buran, Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yay. Ankara, 2006. s.156.

22. Zeynep Korkmaz, age. s. 841.

23. Özgür Ay, "Abdülhalûk Uygur'un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine "Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, Kış, S. 11, 2015, s. 15-45.

ruya, ünsüzle biterse düzlük – yuvarlaklık uyumuna göre -i, -u, -ü yardımcı ünlülerinden birini almak suretiyle gelir. Obulkasimov' un şiirlerinde oldukça yaygın kullanılmıştır.

* *Ademge namelum bolğan iptida, / **Sığınip** Teñrige qılğay iqtida*
(İnsana na-malum imiş iptida, / Sığınıp Tanrı'ya kılalım iktida.)

VŞBUMO, 287.

* *Ömür bu-calliti cem caza meydan, / **Qetliam qılıp** toymaz qaza meydan.*
(Ömür bu, celladı cem ceza meydan / Katliam yapıp doymaz, kaza meydan.) VŞBUMO, 291.

* *Tarixni qan bilen **yézip** ötken şah. / Muselles keypide,*
(*Tarihi kan ile yazıp gitmiş şah. / Muselles keyfinde,*) VŞBUMO, 327.

* *Güldeste **uzıtıp**, gülçi rus ayal:/ Bextiñni taşlıma! al,-dédi,-parén'.*

(Bir deste gül uzatıp çiçekçi Rus ayal: / Bahtına küsme! Al, dedi, bir tane)
VŞBUMO, 328.

* ***Tépçeklep**, telpünüp, kökke étilğan,/ **Quvalışip** östüm qulun, taylaqliriñğa.*

(Tepinip, çırpınıp göğe atılan / Koşturup büyüdüm, taylaklarına)
VŞBUMO, 337.

* *Seher-şam yénimda **bolup** pervane, / Teñ körüp barini étisti xiraj.*

(Sabah, akşam yanımda olup pervane, / Denk görüp varımı serdi tok, aç)
VŞBUMO, 333.

* *Esirniñ nispiğe kelsimu ger yaş, / **Söyüp** ve **söygüzüp** ügengen köñül,*
(Esirin nasibine düşse de ger yaş, / Sevip ve sevilip öğrenmiş gönül,)

VŞBUMO, 350.

* *Ne çare, heqiqet, adalet **izlep**,/ Bextiyar çin dostlar diyarin **közlep**,*
(Çaresiz, hakikat, adalet bekleyip, / Mutlu, gerçek dost diyarin gözleyip,)

VŞBUMO, 353.

* *Biz **yaşap** çididuq elsiz, Vetensiz, / **Qan-yaşqa juğirip** yéduk. togram nan.*
(Biz yaşayıp durduk elsiz, vatansız, / Kan yaşla yoğurup yedik bir dilim nan)

VŞBUMO, 359.

* *«Köñlüm qaytti dostinmu, düşmendenmu» / Heq **bilip** miñ **yénip**, miñ öçkendinmu.*

(«Gönlüm döndü dosttan mı düşmandan mı» / Hak bilip bin yanıp, bin söndün mü.) VŞBUMO, 360.

* *Özeñni aqlap, ispat izdep **télikma**, / **Bolmayla qoy maña dilkeş, mehriban.***

(Aklayıp kendini, isbat bekleyip uğraşma / Olmayarak bırak bana şirin, mihriban) VŞBUMO, 365.

Obulkasimov qıp<qılıp, bop<bolup gibi kısaltmalar yapmıştır.

* *Remzi **qip** söygen jürekniñ qançılar tutsam çimen, / **Almidiñ cilve bilen eyt, boldimu gül xar saña.***

(Remz kılıp seven yüreğin kançılar tutsam çimen, / Almadın cilve ile de oldu mu gül har sana.) VŞBUMO, 259.

* *Her bir tamçe halal teriñ, dür **bop** temp, gül **bop** üngey, / Yoq seniñsiz uniñ körki barçe bağı bostan saña.*

Her bir damla terin dür olup damlar gül olup biter, / Olmaz sensiz onun görkü bütün bağı u bostan sana. VŞBUMO, 271.

Obulkasimov 1993 yılının Mart ayında Almatı’da yazdığını belirttiği bu şiirde ise **-(I³)p** zarf-fiil ekini ahenk unsuru olarak kullanmış ve anlatımı canlandırmıştır.

**Ottuz jil ségindim, örtendim, köydum,*

Otuz yıl özledim, yandım, kavruldum,

*Ottuz jil telmürdüm şeriqqe **béqip.***

Otuz yıl çabaladım doğuya bakıp.

*Çilan reñ topañni **qamallap** söydüm,*

Konur renk tufanı hapsedip sevdim,

*Jürekke kavapdan köksümni **yéqip,***

Yüreğe kebaptan göğsümü yakıp,

*Köz yéşim qan boldi meñzimge **éqip.***

Göz yaşım kan oldu benzime akıp.

Men saña tunci bar qoyğanda qedem,

Ben sana ilk kez attığımda adım,

Derdimdin béxever, ey, dertmen, Veten!

Derdimden bî-haber, ey Dertli Vatan!

-(I³)p ekinin genişlemiş şekli olan **-(U)pAn / -(y)UbAn²⁴** eklerine Mehmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde hiç rastlanmamıştır.

3.1.2. -A / -y

Bir fiilin ünsüzle bitmesinde -A, ünlü ile bitmesinde -y eklenmesiyle oluşur. YUT’ da daha çok tekrar gruplarında görülür, süreklilik ve sıklık bildirir. Obulkasimov’un şiirlerinde bir defa görülmüştür.

* *Dert ulgiyp oq bolar **bara-bara,** / Aysenem qiz, ezizim, oylap qara!*

(Dert çoğalıp ok olur gide gide / Aysenem kız, azizim, oylap qara!)

VŞBUMO, 411.

3.1.3. -mAy

-A / -y ve **-p** zarf- fiilinin olumsuz şekli olarak kullanılır. YUT’ da çok sık rastlanır. Mehmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde “-madan, -maksızın, -mayıp, -mayarak” anlamlarını verir.

* *Şu ezizler keñ cahanni yürse şundaq tar qilip, / Şu azizler geniş cihanı*

24. Zeynep Korkmaz, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yay.: 629, C. 1, Ankara 1995, s. 215).

gezse böyle dar kılıp.

(*Neme çare hesret bilen **bolmay** talqan Uygurum / Neye çare hasret ile olmadan bozgun Uygurum.*) VŞBUMO, 277.

* *Millette munasip cindek xizmet qil, / Ténında zindanbend **çiqmay** turup can.*

(Millete münasip biraz hizmet kıl, / Vücut zindanından çıkmadan can) VŞBUMO, 287.

* *Külme, dost, uygurumniñ tünligige / Kün kéler, teley quşi **qonmay** qalmas.*

(Gülme, dost, Uygurumun tünlüğüne / Gün gelir, talih kuşu konmadan kalmaz.) VŞBUMO, 299.

* *Uygurum–kuli emes héç mutleqniñ, / **Yoşurmay**, poskallisın désem gepniñ:*

(Uygurum kulu değil hiç zalimin / Sakınmadan, poskallisın desem sözün) VŞBUMO, 300.

* *Qalgandur **éytilmay** bir neqil–hekmet. / Xelqim danaliginiñ kiçik zerrisi.*
(Kalmıştır söylenmeden nakil-hikmet / Halkımın ferasetinin küçük zerresi) VŞBUMO, 409.

* «...Siler kelgüside öz-özeñlarni / idare qilipla **qalmay**, şert-şarait
(«...Sizler gelecekte kendi kendini / idare etmekle kalmayıp, şart-şarait) VŞBUMO, 419.

* *Sen méni **eslimey** jürseñ egerde, / Men séni kütmişem bolup intizar.*
(Sen beni düşünmeden yaşasan eğer, / Ben seni beklemesem olup intizar,) VŞBUMO, 332.

* *Yamanga duşmen édiñ, yaxşığa ilpet, / Hayatıy şerbet cami, ah, **ıçilmey** sunğan.*

(Kötüye düşmandın, iyiye de dost, / Ab-ı hayat camını içmeden sunan) VŞBUMO, 368.

* *Qiyasin **keltürmey** Teñri sözige, / Büyük bilgen hetta kelimulladin;*
(Kıyas getirmeden Tanrı sözüne, / Büyük bilmiş hatta kelimullahtan.)

VŞBUMO, 374.

* *Yadimda özeñ **yémey** maña sunğan / Navattek tatliq céntiñ, şüyirmégiñ*
Aklımda kendin yemeyip bana sundun / Şeker gibi tatlı céntiñ, şüyirmégiñ
VŞBUMO, 406.

3.1.4. -K⁴Aç

Bu zarf-fiil eki fiildeki hareketin yapılması esnasında oluşan ve genellikle de onun sebebini bildiren ektir. YUT' da “-ınca ve arak” anlamını verir.

* *İntizar **bolğaç** yoliñğa közlirimdin ketti nur, / Birsini yaş eyliidiñu, birisini qan sen özeñ.*

(İntizar olunca yoluna gözlerimden gitti nur, / Birini yaş eyledin ü birini kan sen özün.) VŞBUMO, 269.

* *Az kün oynap ayrılğaçqa... Xumar aña intizar, / (Qedrim bilgen öz qayaşım, omaq canan tartıdu.*

(Az oynayıp ayrılınca Xumar onu intizar, / Kadrim bilen öz hısımım, omak canan çeker) VŞBUMO, 264.

* *Hécrañniñ otığa taşlığaç teğdir, / Jürektin sülüktek qan şümer xunxar.*

(Hicranın ateşine atınca kader, / Yürekten sülük gibi kan emer hunhar.) VŞBUMO, 298.

* *Vapası-capa bolup yanğaç uniñ / Teliyi tetür tüğün toqquz tolluq.*

(Vefası cefa olup yanınca onun / Talihi kötü düğüm toqquz tolluq) VŞBUMO, 300.

* *Ontoqquz yeşimda körgeçke közüm, / Mudditi édikim, başlangan bahar,*

Ondokuz yaşında görünce gözüm, / Zamanı idi kim, başlamış bahar, VŞBUMO, 355.

* *İlpiti-çardin qöñlüm su içmigeç, / Tileydu miskin köñlüm aramlıqni.*

(Dört gönül dostuyla su içmeden, / Diler miskin gönül huzurluluğu.) VŞBUMO, 416.

* *Her bende üçün perizu-vacip, / Dep bilmigeç,*

(Her kul için farz hem vacip, / Diye bilmeyince,) VŞBUMO, 420.

3.1.5. -K⁴içe

Ünsüz uyumuna uygun olarak kullanılır. Asıl fiildeki hareketin zamanını bildirir. Obulkasiov'un şiirlerinde sıklıkla kullanılan bu zarf-fiil eki "-ınca, -incaya kadar, -maktan" anlamlarında kullanılır.

* *Heq gepni éytmaqqa yetmes dermaniñ, / Béginge yetkiçe béşiñ kètlıam.*

(Hak sözü demeye yetmez dermanın, / Beyine kavuşunca başın vurulur.) VŞBUMO, 360.

* *Meşriqtin-meğripkiçe sozulğan sen- / Éltebir taşlab ketken ceñ bayrıgım.*

(Doğudan batıya kadar uzanan sen / Éltebir bırakıp gitmiş cenk bayrağım.) VŞBUMO, 399.

* *«Béginge yetkiçe...» avare-giryar, / Qol qısqa, yol-jirak, bolmay çarisi.*

(«Eşine yetenedek...» avare, giryar, / El yetmez, yol irak olmaz çaresi) VŞBUMO, 314.

* *Yene körüşkiçe, xeyir, aman bol, / Yolumğa intizar miñ kéz bolup qal!*

(Tekrarına kadar hayır, esen kal / Yolumu bekle bin kez intizar kal!) VŞBUMO, 346.

* *Bu elniñ kimliğin etsem ger bayan, / Hindudin-rusqiçe yeri bépayan.*

Bu ilin kimliğin etsem eğer beyan / Hintten Rusa kadar yeri bî-payan. VŞBUMO, 354.

3.1.6.-K⁴Unçe

Bu ek “-ınca, incaya kadar, -dıkça, -acağına anlamlarında kullanılır. Kullanımı oldukça sınırlıdır. Mehemmetimin Obulkasimov’ şiirlerinde de kullanımını tespit edilmemiştir.

3.2. İsim-Fiik ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller²⁵

3.2.1.-K⁴AndA

Ses uyumlarına göre kullanılır ve “-dığı zaman, -ınca” anlamlarına gelir. Obulkasimov’un şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır.

* *Şundaq, inim, u künlerni esligende dil pare, /Bir jürekni ikki bölgen béguna el bécare!*

(Kardeşim o günleri yad edince dilpare, /Yürekleri bölünmüş bi-günahlar bi-çare) VŞBUMO, 273.

* *Közünge sürmiler sürgende, esle / Gülzarda seyle qip jürgende, esle*
(Gözüne sürmeler sürünce, hatırla, / Gülzarda çıkıp yürüyünce hatırla.)
VŞBUMO, 273.

* *Mensepke mingende hakimiy mutleq, / Pelektin kül bolup tökülgey külpet.*
(Makama oturunca hâkim-i mutlak, / Feletten kül olup dökülür külfet.)
VŞBUMO, 281.

* *«Uxlimañ, can botam, kirgende zaval!», / Dep dayim tapılaytti çoñ bovam*
Mahmut.

(«Uyumayın, daylağım, girince zeval!», / Diye daim derdi büyük babam
Mahmut.)

VŞBUMO, 321.

* *«Lénin demeklik-Partiya demek, / Partiya dégende-Lénin namayan!»-*
(«Lenin demek, parti demek / Parti deyince, Lenin aşikâr!»-)

VŞBUMO, 394.

* *Sen heqsen: «Şairliq-şahliq» dégende, / Şairu dahiyniñ gadası bolmas.*
(Sen haksın: «Şairlik: şahlık» dedikçe, / Şair ü dahinin kazası olmaz.)

VŞBUMO, 419.

* *Perzentim dégeç sen, he, ölginim yoq, / Deqiçe üzgende ümüt duniyadin...*
(Evladım deyince sen, öleceğim yok / Bir lahza üzünce ümit dünyadan)

VŞBUMO, 337.

* *Saxavèt tüvrügi ey, munis momam / Siz izgü duağa kötergende qol!*
(Cömertlik anıtı ey, munis ninem / Siz hayır dua için kaldırıncı e!)

VŞBUMO, 309.

3.2.2. -K⁴AnGA

Yaygın bir kullanıma sahip değildir ve ses uyumuna uygun olarak kullanı-

25. Güner Gülsevin, “Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Fiiller Üzerine”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. II, S. 2, Afyon 2001, s. 122-143.

lır. “-dığı için, -ınca, -alı” anlamlarında örnekleri görölmüştür.

* *Obkom sékrétari bolğan bir adem / Millioner **degenge** işenmez édiñ*
(Obkom sekreteri olan bir adam /Milyoner diyince inanmaz idin)

VŞBUMO, 396.

* *Sen kimniñ evladi, oylan burader, / «Men» dégen almaştın «biz» **dégenge***
köç.

(Sen kimin neslisin düşün birader / «Ben» diyen sıradan «biz» diyince geç.)

VŞBUMO, 434.

3.2.3. -K⁴Ançe

Bu zarf-fiil şeklinin fiillere getirilişi -gan sıfat fiilinin getirilişi gibidir.²⁶
Obulkasimov’un şiirlerinde örneklerine az rastlanmıştır.

* ***Xaliğançe** sepsete sétişi mümkin / Ötmüş tarixni nezerge almay,*
(İsteddiği kadar safсата satışı mümkün, /Yaşanmış tarihi dikkate almadan)

VŞBUMO, 421.

3.2.4. -K⁴Anséri

“-dikça” anlamında kullanılmıştır. İncelenen şiirler arasında yalnızca iki örnek tespit edilmiştir.

* *Elemni iç-içiğe **cutqanséri** / Néçün yoq birer qayaş bégir basqan!?*
(Elemni içe atıp yuttukça / Niçin yok birer hısım, kucaklayan)

VŞBUMO, 301.

* *Ömürde ot ötkeldin **ötkenséri** / Derdiñ mu tümen patman zildeq eğir,*
(Ömürde ateşli geçitlerden geçtikçe / Derdin ise bin batman zil gibi ağır)

VŞBUMO, 311.

3.2.5. -mAstA

YUT’ da çok az kullanılan bu ek Mehemmetimin Obulkasimov’un şiirlerinde hiç kullanılmamıştır. Bunun yerine daha çok kendisi gibi “madan” anlamını gelen “-mastin” eki kullanılmıştır.

3.2.6. -mastin / -masdan

YUT ’da en sık kullanılan, zaman bildiren ektir. Bu ek “-madan anlamını karşılar ve şairin incelenen şiirleri arasında yaygın bir kullanımı vardır.

* *Dünyada hüner köp, tügellep bolmas/Tosinni **tutmastin** égerlep bolma.*
(Dünyada hüner çok, eksiksiz olmaz, / Tosunu tutmadan egerlemek olmaz.)

VŞBUMO, 303.

* *Şatliqtin téliqip külsen, sen, nigar, / Qiniğa **siğmastin** xor bolğan bulaq.*
(Şadlıktan çıldırıp gülsen, sen nigar, / Kaynağa siğmadan hor olan kaynak.)

VŞBUMO, 315.

Bilmidim, şundinmu gülbahar, tañga/Qanmastin** kéli men hergiz xumarim.*

26. Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Ankara, 1997, s. 241.

(Bilmedim, bundan mı gülbahar, tana / Kanmadan yaşarım, heran tutkum.) VŞBUMO, 316.

* *Dünyaya siğmastin bolup bétinim, / Bir esna untusam, keçür, Vetinim*
(Dünyaya sığmadan düşüp yorgun, / Bir lahza unutsam, affet vatanım)
VŞBUMO, 336.

* *Çiqmastin boguldi ünleriñ séniñ, / Miñ ölüp-tirildiñ, olca qaldi can!*
(Çıkmadan boğuldu feryadın senin, / Bin ölüp dirildin ganimet oldu can!)
VŞBUMO, 351.

* **Baqmastin** Sulayman tacu textige, / Peqetla özeñge qılğaymen qulluq.
(Bakmadan Süleyman tac u tahtına, / Yalnızca kendine ederim kulluk.)
VŞBUMO, 375.

3.2.8. –(İ³)ŞKA

* *Peydin-pey hemmini bilişke qabil / Ger eqil tel-töküs alsa istiqlal!*
(Peyderpey hepsini bilmeye kadir / Eğer akıl büsbütün alsa istiklal.)
VŞBUMO, 288.

* *Heqqiñ yoq özeñni halal déyişke, / İçige égilse dayim qol eger.*
(Hakkın yok kendine helal demeye, / Kendine yönelse daim el eğer.)
VŞBUMO, 312.

* **Kétişke** tereddüt qildim men bugün, / Hécranniñ xencirin urup jürekke.
(Gitmekte tereddüt ettim ben bugün, / Hicranın hançerin vurdum yüreğe.)
VŞBUMO, 346.

* *Nijacatliq berişke qilmamdu jur'et, / Heceba, Teñriniñ kelse tarliği*
(Nijacatliq vermeye kılmamdu cüret, /Acaba, Tanrı'nın gelse darlığı.)
VŞBUMO, 417.

* *Tepekkur tacini kiyip turuğluq, / Ne sevep, qilişqa yene cinayet?*
(Tefekkür tacını hep giyip durmak / Ne sevap, kılmaya yine cinayet?)
VŞBUMO, 287.

* *Jürigimge qadalğan şu ağu oq / Can élišqa kupaye kur miñ erniñ*
(Yüreğime saplanan şu zehirli ok /Can almaya yetişir binlerce erin)
VŞBUMO, 400.

* *Heqqiñ yoq, heddiñmu yoq, ayrişqa héç / Séhirliq addiy qelem, deptiridin.*

(*Hakkın yok, haddin de yok, ayırmaya / Sihirli basit kalem defterimden.*)
VŞBUMO, 415.

* *Saňa çin jürektin bağılan iklas / Qaytidin quruşqa kirişmiş evlat.*
(*Sana gerçekten yürek bağlayansamimi /Tektardan kurmaya başlamış evlat.*)
VŞBUMO, 397.

–(İ³)ŞKA zarf-fiil eki ahenk unsuru olarak kullanılmış. Anlatım canlı tutulmaya çalışılmıştır.

* Qanuniy-heq-haquqini telep **qilişqa** :/. Qanuniy-istiqlal-erkini **élišqa**,

(*Kanunî hak hukukunu talep etmeye, / Kanuni, istiklal hakkını almaya*)
VŞBUMO, 422.

3.2.9. -mAsKA

Sebeplendiren bu zarf-fiil ekinin kullanımı ses uyumuna uygun olarak yapılır. “-mamaya, -mamak için” anlamlarına karşılık gelmektedir. Şairin şiirlerinde örneğine az rastlanmıştır.

* Ömür bu-égerlengen tosun tulpar, / **Minmeske** amaliñ yoq qilip inkâr.

(*Ömür bu, eyerlenmiş ürkek küheylan, / Binmemeye çare yok kılıp inkâr*)

VŞBUMO, 289.

3.2.10.-K⁴AçKA

YUT’ da ses uyumuna uygun olarak kullanılır. Sebeplendirmektedir.” -dığı için, -diğından,ınca “anlamlarında kullanılmaktadır.

* *Her işta bir Deccal ciqqaçça dayim, / Aqivet bolmişimiz veten gadası...*

(*Her işte bir Deccal çıkınca daim, / Sonunda olmuşuz, vatan gadası*)

VŞBUMO, 391.

* Çin heqtur nezimde pütmiş her sözüm, / Ontoqquz yeşimda **körgeçke** közüm,

(*Gerçektir nazıma geçmiş her sözüm, / Ondokuz yaşında görünce gözüm,*)

VŞBUMO, 355.

* *Yaxşilar az duniyada, yaxşilar yoq, / Bir yaxşığa miñ yaman üzgeçke ok.*

(*İyiler az bu dünyada, iyiler yok / Bir iyiye bin kötü süzöldüğünde ok*)

VŞBUMO, 408.

3.3. Zarf-Fiil Olarak Kullanılan Diğer Şekiller

3.3.1. -sA

Şart kipi denilen yapı, tek başına tamamlanmış bir yargı ifade edemezken, diğer durum kiplerinde anlamca tamamlanmış bir yargı söz konusudur. Şartın yargısının ancak birleşik cümle olarak kabul edilen bir birlik içerisinde tamamlandığı kabul edilmektedir. Bu durumda da şartın kendisi tek başına tam bir yargı ifade etmediğı için, diğer kiplerle kurulan birlikler gibi bir cümle olarak değerlendirilmemeli, cümledeki fonksiyonu itibarıyla zarf/zarf grubu olarak kabul edilmelidir. Cümle ögesi olarak da zarf tümleci görevinde olduğu da unutulmamalıdır.²⁷

Dilek ifade eden -sA eki ise, dilek anlamıyla hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümleler kurabilmektedir. Bu yüzden, burada -sA ekinin sadece “şart” anlamı taşıyan ve asıl cümlenin yüklemi olamayan; cümlede

27. Gürer Gülsevin, “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, Türk Dili, TDK Yay., S. 467, Kasım 1990, s. 276-279.

bir zarf işlevi gören şart şekillerine yer verilmiştir.²⁸

YUT' da -sA ekinin zarf-fiil olduğu örnekler Obulkasimov'un şiirlerinde çok sık görülmektedir.

* **Körmisem** köymeytta bunçe can ve ten, / Men aqıl perzentiñ, emesmen sebi.

(Görmesem yandığın bunca can ve ten, / Ben akıllı çocuğun değilim sabi)
VŞBUMO, 330.

* **Ketti dep gem yeme ömrüñni zaye** / Köplerge yaxşılıq **qılsañ** kupaye
(Oldu deyip, gam çekme, ömrünü zayı, / İnsanlara iyilik etsen kâfi)
VŞBUMO, 256.

* **Démekkim, men éytsam, éytkiniñ séniñ,** / Köygeysen, men **köysem** körüp razalet.

(Demek ki ben desen dediğini senin / Üzülürsün, üzülsem, görüp rezalet)
VŞBUMO, 329.

* **Yalaqqa quyulsa** kimniñ imanı, / İştligi emesmu uniñ miñ çendan!..
(Yalağa dökülse kimin iman, / İtliği değilmi onun bin defa!)
VŞBUMO, 373.

* **Şairim deseñ ger dua qıl, Xelqim,** / Dua qıl, Xelqim!
(Şairim desen eğer dua kıl halkım, / Dua kıl halkım.) VŞBUMO, 374.

* **Qinida turmiğay bu éqin-zaman,** / **Ölmisek** körermiz-bu uzun cahan!
(Kınında durmaz hiç bu akan zaman / Ölmesek görürüz bu uzun cihan!)
VŞBUMO, 424.

* **Qaytip kelse,** kaşki, eşu zaman bir. / **Qaytip kelse,** kaşki, eşu zaman bir
(Dönüp gelse, keşke, bu zamanda bir / Dönüp gelse, keşke, bu zamanda bir)
VŞBUMO, 361.

Sonuç

Mehemmetimin Obulkasimov' (1943-∞) çağdaş Uygur şiirinin son dönemde yetiştirdiği en büyük değerlerden birisidir. Göçe zorlanan ve katliamların olduğu çok zor bir dönemden ailesinin de etkisiyle çok iyi bir eğitim almıştır. Sadece şiir yazmamış aynı zamanda klasik edebiyatımız şahsiyetlerinden çeviriler de yapmıştır. Uygur Türklerini bir araya getirmek ve millî bilinci diri tutmak adına halkın anlayabileceği sadelikte, anlaşılabilir bir dil kullanmıştır. Şiirlerde yararlandığı isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil biçimleri tespit edilip, dil ve üslup özelliği olarak incelenmiştir. Özellikle “-mAK” isim-fiilinde “*demek* > *demek*” en çok tercih edilen ifade olmuştur. Bu durumun Uygur Türklerine açıklama yapmak, yön göstermek adına yapıldığını tespit edebiliyoruz. -Ip

28. Özgür Ay, “Abdülhalûk Uygur’un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine “Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, Kış, S. 11, 2015, s. 15-45.

zarf-fiil ekinin kullanırken bazı kelimelerde yaptığı kısaltmalar ile kendine özgü bir şiir dili oluşturmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Bunu aynı zamanda şiirdeki mahallileşme hareketi olarak da adlandırabiliriz. Bugün Uygur Türkçesinde bulunan bütün fiilimsilerin Obulkasim'un şiirlerinde özenle kullanmasını ise onun Türk Diline hâkimiyetine ve dildeki ustalığına en büyük kanıt olarak gösterebiliriz.

KAYNAKÇA

- Almasbek, *Kök Teñrinin Söz Beşi*, Mir Neşriyat, Almuta, 2010.
- Ay, Özgür; "Abdülhalük Uygur'un Şiirlerinde Kullanılan Fiilimsiler Üzerine" *Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi*, Kış. S. 11, 2015.
- Banguoğlu, Tahsin; *Türkçenin Grameri*, TDK Yay. Ankara, 1990.
- Bilgegil, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2009
- Buran, Ahmet /Alkaya, Ercan; *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul, 1993.
- Gülsevin, Gürer; " Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Fiiller Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, Afyon, 2001.
- Gülsevin, Gürer, "Türkçede -sA Şart Gerindiumu Üzerine", *Türk Dili*, TDK Yayınları, S. 467, Kasım 1990.
- İnayet, Alimcan; "Çağdaş Uygur Şiiri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* S. II, İzmir 1997.
- Koraş, Hikmet; *Vatan Şairi Bir Uygur Mehemmetimin Obulkasimov (Almasbek)*, Kömen Yayınları, Konya, 2015.
- Korkmaz, Zeynep; "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları, Ankara, 1995.
- Korkmaz, Zeynep; *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- Öztürk, Rıdvan; *Uygur Ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- Öztürk, Rıdvan; *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2010.
- Zeynalov, Selimahun; *Şeiriyyat Gülzari Tallanma*, Mir Neşriyat, Almuta, 2007

KISALTMALAR

VŞBUMO: Vatan Şairi Bir Uygur Mehemmetimin Obulkasim (Almasbek)

ET: Eski Türkçe

TDK: Türk Dil Kurumu

TT: Türkiye Türkçesi

YUT: Yeni Uygur Türkçesi